

**EL LLINDAR DE LA MODERNITAT:
MALLORCA A LA TARDOR MEDIEVAL
I AL RENAIXEMENT (1412-1598)**

COLECCIÓN

INSTITUTO DE ESTUDIOS HISPÁNICOS EN LA MODERNIDAD (IEHM)

Esta colección pretende recoger estudios que analicen desde las perspectivas filosófica, filológica, histórica, jurídica y teológica la historia de las ideas de origen hispánico desde el Renacimiento hasta la primera mitad del siglo XVIII. Por su naturaleza interdisciplinar, da cabida a trabajos de diferente orientación. Publica, de manera preferente, aquellas contribuciones propias de las líneas de investigación del Instituto de Estudios Hispánicos en la Modernidad. Además de los grandes temas del hispanismo moderno, la colección contempla también algunos estudios particulares sobre el caso balear.

CONSEJO EDITOR – EDITOR ADVICE

Jaume GARAU AMENGUAL (Director)

Rafael RAMIS BARCELÓ (Subdirector)

Fernando RODRÍGUEZ-GALLEGO (Secretario)

COMITÉ ACADÉMICO ASESOR – ACADEMIC ADVISORY BOARD

Juan CRUZ CRUZ (Universidad de Navarra)

José Luis FUERTES HERREROS (Universidad de Salamanca)

José JUAN VIDAL (Universitat de les Illes Balears)

Jose MEIRINHOS (Universidade do Porto)

Tomàs de MONTAGUT i ESTRAGUÉS (Universitat Pompeu Fabra)

Pere J. QUETGLAS NICOLAU (Universitat de Barcelona)

Josep-Ignasi SARANYANA CLOSA (Pontificio Comité de Ciencias Históricas)

† Lía SCHWARTZ (The Graduate Center. City University of New York)

Edwin WILLIAMSON (University of Oxford)

RAFAEL RAMIS BARCELÓ

(ED.)

EL LLINDAR DE LA MODERNITAT:
MALLORCA A LA TARDOR MEDIEVAL
I AL RENAIXEMENT (1412-1598)

EDITORIAL SINDÉRESIS

2024

1ª edición, 2024

© Rafael Ramis Barceló (ed.)

© 2024, Editorial Sindéresis

Calle Princesa, 31, planta 2, puerta 2 – 28008 Madrid, España

Rua Diogo Botelho, 1327 – 4169-004 Porto, Portugal

info@editorialsinderesis.com

www.editorialsinderesis.com

ISBN: 978-84-10120-36-5

Depósito: M-12559-2024

Produce: Óscar Alba Ramos

Impreso en España / Printed in Spain

Este libro ha sido financiado gracias a la ayuda del Consell Insular de Mallorca.

Reservado todos los derechos. De acuerdo con lo dispuesto en el código Penal, podrán ser castigados con penas de multa y privación de libertad quienes, sin la preceptiva autorización, reproduzcan o plagien, en todo o en parte, una obra literaria, artística o científica, fijada en cualquier tipo de soporte.

A Josep Amengual i Batle

ÍNDICE

INTRODUCCIÓ	13
COL·LABORADORS.....	23
I. ECONOMIA, POLÍTICA I SOCIETAT	
1. ONOFRE VAQUER BENNASAR: Demografia de Mallorca al segle XV i XVI	29
2. GUILLEM MORRO VENY: Violència i conflictivitat a la Mallorca baixmedieval (ss. XIV-XVI)	53
3. MARGALIDA BERNAT I ROCA: «Quamquam sunt baptizati»: jueus conversos a Mallorca, 1391–1435. Unes bases generals.....	75
4. MATEU COLOM PALMER: Els conversos de judaisme a Mallorca i els seus descendents. de la conversió a la repressió (segles XIV-XVI)	101
5. VICTÒRIA BAUÇÀ NICOLAU: Les dones joves mallorquines al Renaixement i la primera Modernitat.....	125
6. MARIA DEL CAMÍ DOLS MARTORELL: La pressió fiscal capitular i l'especialització agropecuària de la Mallorca del segle XV: el delme (1400-1420)	149
7. ANTONI MAS I FORNERS: Els primers «arrendadors» (arrendataris) o «conductors» de les possessions de Mallorca (s. XV-XVII). Indagacions preliminars a partir del cas del terme de Santa Margalida	177
8. MANUEL OLIVER MORAGUES: Del vino medieval urbano al rural moderno (ss. XV-XVI): la Ciudad de Mallorca y sus bodegas en 1463	205

9. MIGUEL G. GARÍ PALLICER: Los administradores de cereal y la gestión pública de las carestías en Mallorca de la Edad Media al final del siglo XVI.....	237
10. MIGUEL JOSÉ DEYÁ BAUZÁ: Gremios, minorías, instituciones y vida política en la Mallorca del siglo XV	253
11. GABRIEL JOVER-AVELLÀ: ¿Un precoz capitalismo agrario? La economía mallorquina en el contexto europeo de finales del siglo XVI.....	277
12. ANTONIO ORTEGA VILLOSLADA: La marina mallorquina en el siglo de los Austrias mayores.....	321
13. VICTÒRIA A. BURGUERA I PUIGSERVER: Servei i guerra; comerç i transport. Mallorca i els mallorquins en les empreses marítimes i navals d'Alfons el Magnànim	341
14. ANDREU SEGUÍ BELTRÁN: Guardacostas, depredadores y espías en la frontera con el «infidel»: los corsarios mallorquines en el siglo XVI	371
15. MARIA BARCELÓ CRESPI: Alguns aspectes de les relacions de Mallorca amb Sicília en els darrers temps medievals.....	393
16. PERE RIPOLL SASTRE: El pactisme mallorquí vist a través del <i>Llibre de corts generals</i> (s. xv).....	417
17. JAUME SERRA I BARCELÓ: Una falsa notícia: l'assassinat de D. Pere de Cardona, Governador general de Catalunya.....	435
18. JOSEP JUAN VIDAL: Els regents de la Cancelleria en el Regne de Mallorca	457
19. ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ: Los juristas mallorquines entre el humanismo y la contrarreforma	473

II. CULTURA, ART I ENSENYAMENT

20. GABRIEL ENSENYAT PUJOL – MARIA BARCELÓ CRESPI:
«Necnon docere et scribere». Instrucció i primeres lletres a
Mallorca a través dels contractes de servei domèstic i
d'aprenentatge (segle XV) 505
21. ALBERT CASSANYES ROIG: L'educació no universitària
a Mallorca en el lllindar de la Modernitat 517
22. RAFAEL RAMIS BARCELÓ: El desenvolupament de
l'Estudi General Lul·lià (1481-1597)..... 537
23. ROSA CALAFAT VILA: L'ensenyament a Mallorca al
segle XVI (cartilles, catecismes i gramàtiques) 559
24. JOSEP AMENGUAL I BATLE: La criança, Elisabet Cifre
(1452-1542) i Miquel Thomàs de Taixequet: vers un
projecte d'espiritualitat d'una beguina..... 581
25. JOAN-ANTONI MESQUIDA CANTALLOPS: Usos de la
categoria morfològica de l'article en el registre no
literari del primer quart del segle XVI. El cas de
l'aritmètica pràctica..... 607
26. LENKE KOVACS: Entre la continuïtat i la innovació – el
teatre del *memento mori* a la Mallorca tardomedieval 619
27. GABRIEL SEGUÍ TROBAT: La litúrgia a Mallorca des del
capltard de l'Edat Mitjana a l'alba de la Modernitat..... 641
28. RAFAEL MASSANET RODRÍGUEZ: El Corpus Christi
en Mallorca durante la baja Edad Media: celebración,
significado y legado 671
29. TATIANA DÍAZ MARTÍNEZ – FRANCISCO JOSÉ GARCÍA
PÉREZ: Un asunto pendiente: solicitud y reforma
tridentina en la Mallorca del siglo XVI..... 691
30. JAUME GARAU: De la Contrarreforma y su reflejo
en la literatura castellana en Mallorca (1589-1591):
los pliegos sueltos 713

31. ISABEL ESCANDELL PROUST: Prácticas litúrgicas, decoro y ornato en la Catedral de Mallorca (1346-1506)	731
32. MAGDALENA CERDÀ GARRIGA: Els artesans de la fusta a la tardor de la Mallorca medieval. Aprenentatge i relacions artístiques	751
33. ANTÒNIA JUAN-VICENS: La escultura del siglo XV en Mallorca: un diálogo entre promotores y artífices	775
34. TINA SABATER: Les arts del color en el canvi de segle. Mallorca, c. 1480-1520	797
35. MIQUELA FORTEZA OLIVER: Acerca de los primeros talleres tipográficos mallorquines	815
36. NEUS SERRA VIVES: La ceràmica d'importació a les llars mallorquines del segle XVI: noves lectures a través de les fonts escrites.....	839
37. CONCEPCIÓ BAUÇA DE MIRABÒ: Art i representació als espais interiors de Mallorca. El Renaixement i el canvi de gust al segle XVI.....	861
38. ANDREU JOSEP VILLALONGA VIDAL: La paraula i la imatge: fonts i models de l'art sacre del segle XVI a Mallorca. Alguns exemples del taller dels López	885
39. MERCÈ GAMBÚS SAIZ: La façana principal de la Catedral de Mallorca en el segle XVI. La bifrontalitat com a model visual.....	909
40. ELVIRA GONZÁLEZ GOZALO: <i>Can Cos</i> en <i>Ca n'Olesa</i> . La rehabilitación ejemplar de una casa renacentista en la Edad Moderna	939
ÍNDIX ONOMÀSTIC	967

INTRODUCCIÓ

La pretensió d'aquest llibre és estudiar conjuntament dos segles cabdals que se solen analitzar per separat. Tant a la historiografia global com a la pròpiament mallorquina, a causa de la separació pragmàtica i administrativa entre «Edat mitjana» i «Edat moderna», ha mancat una anàlisi global d'aquest període que abasta *grosso modo* des del Compromís de Casp fins a les acaballes del regnat de Felip II. Certament, diversos «medievalistes» han tengut la voluntat d'estudiar la Mallorca que arriba fins a la Germania i no pocs «modernistes» han pouat dins les fonts del segle XV, a fi d'escatir les arrels de tantes idees i institucions posteriors, però mancava una síntesi de conjunt, que mostrés els fils subtils que unien ambdues centúries.

Algunes particularitats del Regne de Mallorca es varen refermar (i agreujar) durant els dos segles que són objecte d'aquest llibre, i altres es començaren a diluir, com succeí també als altres regnes insulars i peninsulars de la Corona d'Aragó, amb la mancança d'un poder fort i una autoritat massa llunyana.

Però no només ens hem de fixar en aquelles experiències que mostren tantes similituds amb els territoris veïns, en especial amb Catalunya i València, o el procés uniformitzador de la Monarquia dels Àustries i el Concili de Trento. Si ho feim des d'una òptica europea, Mallorca té una evolució molt similar a altres petits regnes i territoris autònoms medievals, engolits de manera progressiva pels Estats moderns.

Des d'un prisma econòmic i social, les penúries de Mallorca troben un reflex molt clar no només en les revoltes catalanes del segle XV, sinó també en les de Castella i altres territoris, que lluitaven contra el poder cada volta més omnipresent dels monarques. De la mateixa manera, la Germania és un fenomen que no es pot estudiar aïlladament.

El model agropecuari que s'estableix a la segona meitat del segle XVI consolida la puixança d'una noblesa terratinent que experimenta un desenvolupament que florirà a la centúria següent, de la qual no en participaran les classes populars, que es veren abocades a una sortida violenta, tant en el cors com en el bandolerisme.

La història de la Mallorca dels segles XV i XVI va significar el començament d'un declivi que, en bona manera, és fruit de l'estructura política i econòmica dels segles anteriors. Sense l'endeutament de les institucions mallorquines del segle XIV, no s'hauria arribat al Contracte Sant i, sens dubte, l'existència del deute públic va condicionar la fiscalitat mallorquina dels segles posteriors. La mancança

d'unes corts va suposar que Mallorca fos, en teoria, una extensió *sui generis* de Catalunya i, a la pràctica, un regne que veia amb gran desconfiança aquella Corona peninsular que havia acabat sense contemplacions amb la seva autonomia política.

En definitiva, el Regne de Mallorca va néixer coix, i amb el temps va tornar mut, com es va evidenciar, una vegada més, al Compromís de Casp, on la seva veu no va ressonar. Què se'n podia esperar d'un subjecte polític d'aquelles característiques? Molt es podria parlar dels esforços d'uns mallorquins, cada vegada més diferenciats econòmicament i social entre sí, per subsistir en una terra massa prima, i reeixir en el comerç, les arts i la cultura, si bé és cert que els temps i la conjuntura no resultaven favorables per un cos tan fràgil.

Més enllà de les vel·leïtats corporatives i gremials de «medievalistes» i «modernistes», no hi ha dubte que, per entendre els fenòmens històrics amb globalitat, és necessària una tasca de *longue durée*, com ens han ensenyat alguns dels més destacats historiadors europeus del segle XX, i que han aplicat al cas mallorquí figures cabdals de la nostra historiografia com Álvaro Santamaría, Gabriel Llompart Moragues o Guillem Rosselló Bordoy, per citar-ne just alguns dels més recents.

No tenc cap inconvenient en admetre que existeix una altíssima «Edat Moderna» que comença al segle XV, bessó de tants d'esdeveniments de les centúries posteriors, i també una baixíssima «Edat Mitjana» que arriba fins a Trento i, segons com, encara més enllà. Així doncs, devora la «tardor medieval» de Huizinga podem acceptar tesis d'altres autors, com John Watts, que veié en els segles XIV i XV –especialment des de la perspectiva política– uns graons essencials per pujar les escales de la Modernitat.

L'historiador, en general, segueix els fils que troba, més enllà de dècades i segles, i posa fites just per a guiar-se en el seu treball. Totes elles són purament instrumentals. Les que nosaltres hem agafat són també circumstancials, tot i que prou simbòliques. El Compromís de Casp no marcà cap ruptura violenta, com sí que ho fou la revolta de 1391, si bé significà –almanco, per a una part de la historiografia– la primera passa vers la unificació de la Corona d'Aragó amb la de Castella. A partir d'aleshores, les dues corones tingueren un camí molt similar i les analogies són constants. Mallorca passà d'esser, durant el segle XV, un petit regne estratègic –bastit sense corts al segle XIII, dins una corona que gaudia d'un pes important dins la Mediterrània– a un regne menor dins una corona supeditada, a la centúria següent. El XV i el XVI són segles de canvi social i cultural: de la crisi de l'Església en sortí beneficiada una monarquia, cada vegada més enfortida, i els petits regnes es veren cada vegada més limitats.

No és d'estranyar que la primera història de Mallorca sorgís, de mans de Joan Baptista Binimelis, a la dècada en la qual posam fi al nostre llibre. S'acabava una època i es podia girar «la ullada cap enrere». El Regne de Mallorca no era més que una possessió més del Monarca de les Espanyes, gairebé sempre preterida, on la violència i el bandolerisme campaven a lloure. La mort de Felip II (1598) tampoc no va representar un canvi immediat pel regne, però sí el final d'una època en la qual els monarques tengueren encara un govern més o menys personal de les seves possessions, que llavors passà als privats, ja en el segle XVII.

Quina és la història d'aquest Regne, tan pobríssó que ja no participà en el Compromís de Casp, fins al moment en què escriví Binimelis? Sens dubte, des de la majoria dels punts de vista, es tracta dels darrers moments de l'entorronat (artística, però també social i cultural, amb personatges de primera fila) i d'una llarga i prolongada decadència, que es manifestà en gairebé tots els camps. Si haguéssim de parlar de moments clau, sens dubte, hauríem de referir-nos a l'Alçament Forà de 1450-1451 i a la Germania, però no podem oblidar altres fets que, tot i succeir fora de Mallorca, tingueren una forta repercussió, com el matrimoni dels Reis Catòlics, el Concili de Trento o, fins i tot, la batalla de Lepant, que alleugerí sensiblement la pressió dels turcs.

Des del punt de vista demogràfic o econòmic, tot sembla apuntar al fet que la situació de Mallorca fou sempre prou migrada, especialment en els moments de major confrontació, si bé tingué sovint prou dinamisme per a sobreviure malavejant. La Mallorca posterior a l'Alçament forà i a la Germania fou traumàtica, però no quedà completament exhausta, tot i les incursions marítimes dels enemics, que causaren desastres, sobretot a l'illa veïna de Menorca.

Més greu fou la decadència en l'àmbit de la cultura, fonamentalment si ho observam des del prisma de la història de l'art: el trànsit des d'un gòtic capdavanter fins a unes manifestacions plàstiques cada vegada més empobrides, com succeeix també en la literatura, que progressivament es castellanitza, amb autors d'escassa volada.

No obstant això, més enllà de circumstàncies econòmiques i demogràfiques, trobam elements constants durant aquests dos segles: la tensió entre la Ciutat i la Part Forana, així com el problema dels jueus (mai no del tot assimilats), la presència d'un art gòtic com a element «nacional», el lul·lisme com a ideologia que agombola diverses institucions (des de l'Estudi General fins a la Criança) i l'apertura als «nous horitzons culturals» –en l'encertada expressió que manllevam a Maria Barceló i Gabriel Ensenyat– estroncats per una Contrareforma cada vegada més omnipresent.

Podem parlar d'un Renaixement? Tornam un altre cop a les batalles sectorials, que no just protagonitzen «medievalistes» i «modernistes» –delerosos d'engolir aquesta categoria, desdibuixada dins les seves respectives etiquetes–, sinó de totes les històries adjectives (de l'art, de la filosofia, del dret...). Als diversos capítols es podrà veure la dificultat (però no la impossibilitat) de parlar d'un Renaixement dins l'art, tan fràgil en les seves representacions plàstiques devora el puixant gòtic, mentre que no hi trobam cap emperò des del punt de vista de les idees. Les connexions entre Mallorca i Itàlia feren que diverses manifestacions de l'humanisme renaixentista italià entressin dins la societat mallorquina, empeltades, això sí, sobre una base del lul·lisme i el gòtic autòcton, amb unes manifestacions culturals sincretiques, afaïçonades per la insularitat.

No hi hagué, doncs, un Renaixement de soca-rel, sinó uns fruits escadussers a partir d'un tronc gòtic amb vel·leïtats lul·lianes, que canvià de manera bastant ràpida des del Concili de Trento, quan alguns lletraferits de Mallorca començaren a tractar la temàtica contrareformista i a escriure en castellà.

I què suposà aquest trànsit a la Modernitat? Sens dubte, pels «medievalistes» significà, amb tota raó, un fort empobriment cultural, una progressiva pèrdua d'autonomia i una decadència perllongada. Cal recordar també la petitesa de Mallorca, que havia intentat el seu camí com a corona, una llaminadura massa atractiva per a les urpes dels veïns, i que des de llavors havia estat un apèndix, malgrat llur rellevància comercial i estratègica. A partir del descobriment i conquesta d'Amèrica, la puixant Corona d'Aragó passà a ser l'apèndix de la Corona de Castella, i Mallorca, l'apèndix de l'apèndix. Transità des de tenir relacions tibants amb la seva «mare» catalana, que més aviat es comportà com a «madrasta», a esser menystinguda per una cort escorialenca que tenia tants de fills, escampats per tot, que ni tan sols en recordava el nom.

Lliurada a la seva pròpia (dis)sort, Mallorca, quasi sempre deficitària en tot, va sobreviure –gairebé fins a mitjan segle XX– pobrejant, cada vegada més allunyada del poder reial, i substituïda per un poder real tan caòtic com el que es manifestà fins a la Guerra de Successió.

Des de la seva erecció, l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM), ha tingut dins les seves línies de recerca tant els grans temes de l'hispanisme global com l'estudi de la societat balear des del segle XV al XVIII. La idea rectora és l'estudi interdisciplinar entre història, literatura, filosofia, dret i teologia, amb finestres obertes cap a l'economia, l'art i altres manifestacions del saber. Per aquesta raó, l'IEHM ha anat incorporant membres de diverses especialitats amb una mentalitat de *longue durée* i en la voluntat de treball interdisciplinar. En aquest

sentit, l'IEHM vol esser el centre de trobada de totes les persones que, tant en el marc la Universitat de les Illes Balears, com en altres institucions, comparteixen aquests interessos.

Aquest llibre és la primera part d'un projecte d'estudi dels segles que treballa l'IEHM, amb una perspectiva integradora, oberta a tothom que vulgui participar d'aquesta recerca. En aquest sentit, tot i que l'IEHM treballi específicament sobre els segles XV-XVIII, és cabdal el diàleg amb els especialistes de les centúries prèvies, sobretot del XIII i XIV, per conèixer les arrels de tantes idees, corrents i institucions, com de la mateixa manera l'estudi de la pervivència fins als nostres dies.

El llibre s'articula en dues parts, com a reflex dels dos grups de treball interdisciplinar de l'IEHM. La primera d'elles fa referència a economia, política i societat, i té com a referent el grup ISEM, dirigit pel Dr. Miquel Deyá, que treballa institucions i societat, mentre que la segona s'ocupa de cultura, art i ensenyament, com a projecció del grup FILOHUMSIDOR, encapçalat pel Dr. Jaume Garau. La primera part s'ha vist enriquida notablement amb la participació de diversos historiadors del dret i de l'economia, mentre que la segona ha comptat amb la notable contribució de diversos historiadors de l'art i filòlegs.

Sens dubte, per afrontar aquest període de canvis, més enllà de les categories professionals i cossos administratius actuals, és necessària una visió àmplia de la història. Entre els coautors del present llibre trobam no pocs historiadors que es mouen per totes les èpoques, com Josep Amengual o Margalida Bernat, o d'altres que ho fan des del segle XIII en endavant, com Antoni Planas o Jaume Serra. «Medievalistes» com Antoni Mas, Lenke Kovács o Albert Cassanyes no tenen cap inconvenient a arribar al segle XVII, i inclús més enfora, dins les seves recerques, de la mateixa manera que «modernistes» com Miquel Deyá o Mateu Colom han esmerçat moltes hores estudiant el segle XV.

En aquest llibre hem trobat enriquidor combinar aquells especialistes en els dos segles, o una part d'ells (Maria Barceló, Gabriel Ensenyat, Onofre Vaquer, Gabriel Seguí...) amb «medievalistes» *tout court*, com M. Camí Dols, Pere Ripoll, Isabel Escandell... i «modernistes» com Josep Juan Vidal, Jaume Garau, Rosa Calafat o Francisco J. García Pérez. Igualment, la col·laboració de deu historiadors de l'Art (o, per esser més exactes, de nou historiadors i un historiador), enriqueix molt aquesta panoràmica, que compta també amb la contribució d'historiadors de l'economia, el dret o la teologia, que cavalquen entre diversos segles.

Molts dels capítols mostren forts lligams entre ells, en un intent de forjar una sòlida trunyella entre els temes, per bé que algunes qüestions cabdals, malauradament, han quedat fora del llibre. Els autors foren convidats a fornir una síntesi

sobre els temes que més dominaven o bé a fer una anàlisi d'una qüestió rellevant o un estudi de cas. Així doncs, el llibre està teixit sobre capítols de síntesi, amb alguns excursos sobre temes concrets.

La primera part s'obre amb una contribució d'Onofre Vaquer, que proporciona una unió de dades generals sobre la demografia mallorquina dels segles XV i XVI, a partir del consum de blat, amb dades de tota l'illa. Des d'una reconstrucció de famílies de Felanitx, es forneixen dades relatives a l'edat al matrimoni, el nombre de fills per família, els intervals intergenèsics i l'esperança de vida. El capítol acaba amb unes taules prou significatives sobre la procedència dels immigrants i dels esclaus.

Seguidament, Guillem Morro Veny fa una síntesi dels principals episodis de violència i conflictivitat en el període estudiat, analitzant les discòrdies i les pugnes entre els sectors més populars –menestrals i forans– contra el rei i l'administració, tot remarcant les causes i conseqüències dels conflictes armats de la Revolta de 1391, l'Alçament Forà de 1450 i la Germania de 1521.

Els següents capítols enfilen vers un tema prou significatiu: la qüestió dels jueus. Margalida Bernat fa una síntesi d'algunes notícies rellevants per a conèixer l'esdevenir dels conversos entre els anys 1391 i 1435, com a clau per a entendre conflictes futurs amb els judeoconversos. El tema és reprès per Mateu Colom, que estudia l'evolució dels jueus i els conversos des de l'òptica del Sant Ofici, amb especial menció a la creació del Tribunal de la Inquisició Espanyola i les seves conseqüències.

Continuant amb la perspectiva social, Victòria Bauçà s'atansa al tema de les dones mallorquines durant el període estudiat, amb èmfasi en la seva formació cultural, i també en les possibilitats de defensa i autotutela que podien fer servir, així com de pactes matrimonials o contractes de servei.

A continuació ens endinsam de ple dins la història econòmica, a partir del capítol de Maria del Camí Dols sobre el delme del Capítol de Mallorca durant els primers anys que estudia el present llibre. Aquest capítol serveix com a marc general per a conèixer el delme d'alguns productes de consum que després es desenvolupen a altres treballs posteriors.

Continuant amb el món de l'explotació agropecuària, Antoni Mas fa una aproximació al fenomen dels arrendadors o conductors de les finques durant el període estudiat, que serà el precedent dels amos de possessió de les centúries següents, i ho fa des d'un ric estudi de fonts del terme de Santa Margalida.

El llibre prossegueix escatint les vicissituds dels productes bàsics de l'alimentació: el pa i el vi. Manuel Oliver estudia el trànsit del vi urbà del segle

XV al vi rural del XVI i proporciona un detallat document dels cellers que hi havia a la Ciutat de Mallorca l'any 1463. Miquel Garí aborda el càrrec institucional de l'administrador de cereal del Regne de Mallorca i examina les transformacions que va experimentar des de la tardor medieval fins al context de males collites cerealícoles de les darreres dècades del segle XVI.

Pel coneixement de la vida econòmica i política de la Ciutat i el Regne és imprescindible una aproximació als gremis com a instrument de poder durant els segles XV i XVI. Miquel Deyá fa una síntesi d'aquesta qüestió, amb un especial èmfasi en els gremis de la manufactura.

A continuació, Gabriel Jover estableix una comparació entre l'estructura econòmica anglesa i mallorquina del segle XVI amb la finalitat d'apuntalar una tesi, segons la qual, al Regne de Mallorca, a finals de la centúria, començà, amb algunes limitacions, una experiència primerenca de capitalisme agrari.

Els següents capítols posen en relació l'illa de Mallorca amb la mar. Antoni Ortega explica les causes de la decadència del poder comercial de Mallorca durant el període que tracta el llibre, a causa de les noves rutes comercials i d'altres fenòmens com el domini marítim turc, que només es va veure alleugerit a partir de la victòria de Lepant. Victòria Burguera analitza la flota i l'activitat mercantil de Mallorca en temps d'Alfons el Magnànim, així com la participació mallorquina en empreses bèl·liques i navals i mostra com una desena de personalitats mallorquines armaren galeres pel monarca, tant en les seves dues expedicions italianes, com després de la derrota de Ponça, i a Mallorca participaren en tasques defensives i també comercials.

Andreu Seguí estudia l'activitat del cors mallorquí des del seu declivi a finals del segle XV, del qual es recuperarà a mitjans del XVI, fins al 1630, tot analitzant algunes de les seves causes i conseqüències. El treball vol aclarir tant les mesures ofensives com les defensives, per tal de salvaguardar la població de les possibles amenaces.

Maria Barceló estudia el vincle entre Mallorca i Sicília, i posa en relació diversos elements analitzats en els capítols anteriors, com els vincles comercials, especialment per la compra de blat, i així com la presència de sicilians a Mallorca, com de mallorquins a Sicília, per acabar amb un conjunt de dades sobre objectes de procedència siciliana a Mallorca.

Seguidament, s'entra en els temes polítics i institucionals. Pere Ripoll, a partir del *Llibre de Corts Generals*, del segle XV, explica les dinàmiques del pactisme mallorquí i la seva relació amb Catalunya, a partir el moment en el qual el regne insular deixà d'assistir a les Corts. Continuant amb les relacions entre Mallorca i

Catalunya, Jaume Serra intenta aclarir què hi havia al darrere de la falsa notícia del suposat assassinat del governador general de Catalunya, Pere de Cardona, que aleshores es digué planificat i organitzat a Mallorca i executat per bandolers mallorquins.

Josep Juan Vidal elabora una síntesi del paper que exercí el regent de la Cancelleria, que de fet regia la Cúria de la Governació, a Mallorca, al tombant entre l'Edat Mitjana i la Modernitat: el càrrec va recaure gairebé sempre en juristes catalans, alguns dels quals feren una important carrera jurisdiccional.

La primera part clou amb una àmplia síntesi d'Antoni Planas sobre els juristes mallorquins des de la baixa Edat Mitjana fins a les acaballes del segle XVI, tot destacant la seva formació, especialment en universitats italianes, la seva executòria professional i els seus interessos científics i culturals.

La segona part del llibre està dedicada a la cultura, l'art i l'ensenyament, i s'inicia amb un conjunt de treballs sobre el tema de l'educació. La primera contribució, a quatre mans, de Maria Barceló i Gabriel Ensenyat, intenta espigolar dades sobre la instrucció i primeres lletres a Mallorca, mitjançant dels contractes de servei domèstic i d'aprenentatge al segle XV.

Seguidament, Albert Cassanyes elabora una síntesi de l'ensenyament no universitari a Mallorca, des dels primers anys, sota la vigilància de la mare o la dida, fins a arribar a les escoles municipals, l'escola de gramàtica de la Seu o les escoles conventuals, o l'educació proporcionada pels mestres privats. Fa esment de la Casa de la Criança, pensada per a l'educació femenina, que és un tema que és tractat també a altres treballs. A continuació, Rafael Ramis proporciona una visió de conjunt de l'Estudi General Lul·lià amb relació a l'escola de gramàtica de Randa i de les altres universitats de la Corona d'Aragó, posant en relleu la doble condició de seu acadèmica i d'escola de lul·lisme.

Rosa Calafat ofereix una síntesi sobre els llibres de text de primeres lletres i llatinitat, que eren en ús a les aules mallorquines al segle XVI, especialment de la primerenca fortuna de la Gramàtica de Sempere a Mallorca, així com de les reformes de l'ensenyament posteriors al Concili de Trento. Seguidament, Josep Amengual parteix de les premisses de l'ensenyament a la Casa de la Criança per teixir una explicació no just d'un model pedagògic que impressionà Miquel Thomàs de Taixequet, sinó de l'espiritualitat de la primera rectora del centre, sor Isabel Cifre. Tanca aquest conjunt de treballs el breu text de Josep Antoni Mesquida sobre la *Pràctica mercantívol* de Joan Ventallol, que ajuda a atansar-nos a la gramàtica històrica de la llengua catalana del segle XV.

Amb el capítol de Lenke Kovács entram dins una altra projecció de l'educació: el teatre i les representacions religioses. En el seu treball escata curiosament tres obres del teatre mallorquí antic emmarcades dins la tradició del *Memento mori*: la *Consueta del Juy*, la *Representació de la Mort* i la *Consueta dels Set Sagraments*, procedents del Manuscrit Llabrés (Ms. 1139 de la Biblioteca de Catalunya).

En la mateixa direcció, Gabriel Seguí fa una síntesi des de la litúrgia romana medieval, introduïda a Mallorca al segle XIII, que produí una nombrosa documentació, en gran part perduda, fins a la implantació progressiva dels llibres litúrgics tridentins en el darrer terç del segle XVI, que suposà el gradual abandonament dels llibres litúrgics propis de la diòcesi i dels elements autòctons que s'havien incorporat fins aleshores. Seguidament, Rafael Massanet estudia la festivitat del Corpus Christi a Mallorca durant la baixa Edat Mitjana i el trànsit a la Modernitat, i en destaca les característiques distintives, la composició i el llegat que ha perdurat fins avui.

Sengles treballs analitzen la influència del Concili de Trento en dos àmbits prou representatius. Per una banda, Tatiana Díaz i Francisco José García Pérez ressegueixen processos inquisitorials recollits a la Biblioteca Bartomeu March de Palma i esmenten alguns perfils de preveres sol·licitants, dones sol·licitades i les característiques de l'acte de la sol·licitació durant el darrer terç del segle XVI i començament del XVII. Per altra banda, Jaume Garau estudia les primeres mostres de la literatura castellana a Mallorca: tres plecs solts, impresos a l'illa entre 1589 i 1591, en els quals es troben els elements contrareformistes com a nexes d'unió.

El darrer conjunt de capítols, que posen fi a la segona part i al llibre, estan dedicats a la història de l'art, des de diversos angles, tots ells relacionats entre sí. Estretament lligat a la temàtica de capítols anteriors, Isabel Escandell reuneix notícies i evidències materials relatives a les pràctiques litúrgiques desenvolupades a la Catedral de Mallorca al final de l'Edat Mitjana, destacant el sorgiment dels diversos espais de culte, les capelles i els seus altars, en paral·lel a la presentació de llurs elements d'ornamentació i decòrum.

En relació també amb altres capítols relatius a l'aprenentatge, Magdalena Cerdà s'ocupa de la faceta formativa dels artesans de la fusta a la Mallorca de la tardor medieval, amb una síntesi, un detallat apèndix i un conjunt de documents. Seguidament, Antònia Juan Vicens destaca l'estreta relació entre promotors i artífexs en l'execució dels programes d'escultura arquitectònica del segle XV a Mallorca, a partir de tres exemples prou representatius: el Portal del Mirador, la Llonja y els portals d'*estudi*. Tina Sabater elabora una síntesi de conjunt sobre el desenvolupament de la pintura mallorquina entre 1480 i 1520, tot mostrant que, en

un període de plena vigència dels models gòtics de filiació flamenca, alguns pintors acolliren elements del nou art italià en llurs obres.

A continuació, Miquela Forteza fa una recapitulació dels orígens de la impremta a l'illa, a través de l'anàlisi de tres obradors mallorquins: el de Calafat i Caldentey, el de Fernando Cansoles i Villarroel, i el de Gabriel Guasp I, que creà una vertadera dinastia d'impressors. Neus Serra, a partir d'un buidatge de més de 130 inventaris *post mortem* (alguns d'ells ja publicats), realitza un estudi sobre ceràmica importada a les llars mallorquines al llarg del segle XVI. Seguidament, Concepció Bauçà de Mirabò fa una sinopsi de l'evolució del gust artístic mallorquí, des de la tradició medieval sota la influència de les propostes renaixentistes italianes cap a noves formes de percebre, produir i emprar l'art.

Andreu Villalonga sintetitza l'art sacre mallorquí posterior al Concili de Trento, especialment a través de la producció pictòrica del taller dels López, el més rellevant en aquelles saons, des del contingut iconogràfic i cultural de certes obres. A continuació, Mercè Gambús, a partir de la historiografia, estudia la finalització de la Catedral de Mallorca, en una cronologia que abasta des de 1503 a 1630, a través de la seva façana principal, de tipologia bifront, com a testimoni d'una època històrica marcada per les transformacions dels models visuals.

En el darrer capítol, Elvira González explica les diverses passes de la rehabilitació actual de Can Cos (o Descós), una casa renaixentista de la Ciutat de Mallorca, tot indicant diverses troballes, la qual cosa permet connectar aquell passat estudiat en el llibre amb el nostre present.

Tot i que els autors han tingut plena llibertat per escollir el tema i l'enfocament, voldria agrair especialment als que han tingut l'amabilitat d'allargar els seus treballs, per tal de cobrir períodes o temes que altres col·legues, per raons de salut o altres circumstàncies, finalment no han pogut lliurar. Per aquesta raó, hi ha uns capítols sensiblement més extensos que altres.

Voldria agrair als autors la implicació i l'entusiasme esmerçats en aquest projecte, que esperam que tenguin continuació i es materialitzi en altres volums que s'ocupin dels segles següents. El dedicam al més major –probablement també el més gran– dels coautors, el P. Josep Amengual i Batle, que ha escrit milers de pàgines sobre la història de les Balears. I l'oferim gustosos no just al públic mallorquí, àvid de conèixer el seu passat, sinó també a la comunitat científica, a fi que puguin comprendre millor les vicissituds d'aquest petit regne insular.

COL·LABORADORS

Josep Amengual i Batle, M.SS.CC., és Professor emèrit d'Història de l'Església i de Teologia al CETEM.

Maria Barceló Crespí és Catedràtica emèrita d'Història Medieval a la Universitat de les Illes Balears.

Victòria Bauçà Nicolau és doctoranda en Història a la Universitat de les Illes Balears i membre de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Concepció Bauçà de Mirabò Gralla és Professora Titular del CESAG - Universitat Pontifícia de Comillas.

Margalida Bernat Roca és Doctora en Història per la Universitat de les Illes Balears.

Victòria-Alba Burguera Puigserver és Investigadora postdoctoral a la Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg.

Rosa M. Calafat Vila és Professora Titular de Filologia Catalana a la Universitat de les Illes Balears i membre de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Albert Cassanyes Roig és Professor Permanent Laboral d'Història Medieval a la Universitat de les Illes Balears i membre de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Maria Magdalena Cerdà Garriga és Professora Contractada Doctora d'Història de l'Art a la Universitat de les Illes Balears.

Mateu J. Colom Palmer és Doctor en Història per la Universitat de les Illes Balears.

Miguel José Deyá Bauzá és Professor Titular d'Història Moderna de la Universitat de les Illes Balears i membre de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Tatiana Díaz Martínez és Llicenciada en Història per la Universitat de les Illes Balears i tècnica de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

M. Camí Dols Martorell és Doctora en Història per la Universitat de les Illes Balears i Investigadora col·laboradora a l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Gabriel Ensenyat és Catedràtic de Filologia Catalana a la Universitat de les Illes Balears.

Isabel Juana Escandell Proust és Professora Titular d'Història de l'Art a la Universitat de les Illes Balears.

Miquela Forteza Oliver és Professora Titular d'Història de l'Art a la Universitat de les Illes Balears.

Mercè Gambús Saiz és Professora emèrita d'Història de l'Art a la Universitat de les Illes Balears.

Jaume Garau Amengual és Catedràtic de Literatura Espanyola de la Universitat de les Illes Balears i membre de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Francisco José García Pérez és Professor associat d'Història Moderna a la Universitat de les Illes Balears i i membre de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Miguel G. Garí Pallicer és Investigador col·laborador a l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Elvira González Gozalo és Doctora en Història de l'Art per la Universitat de les Illes Balears.

Gabriel Jover Avellà és Professor Titular d'Història econòmica a la Universitat de Girona.

Antònia Juan Vicens és Professora Titular d'Història de l'Art a la Universitat de les Illes Balears.

Josep Juan Vidal és Catedràtic emèrit d'Història Moderna a la Universitat de les Illes Balears.

Lenke Kovács, ObIOSB, és Professora Contractada Doctora de Filologia Catalana a la Universitat de les Illes Balears i membre de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Antoni Mas Forners és Professor Contractat Doctor d'Història Medieval a la Universitat de les Illes Balears i membre de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Rafael Massanet Rodríguez és Investigador Postdoctoral a la Universitat de les Illes Balears i membre de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Joan Antoni Mesquida Cantallops és Professor Titular de Filologia Catalana a la Universitat de les Illes Balears.

Guillem Morro Veny és Doctor en Història per la Universitat de Barcelona.

Manuel Oliver Moragues és Llicenciat en Història i en Filologia per la Universitat de les Illes Balears.

Antoni Ortega Villoslada és Doctor en Història per la UNED.

Antonio Planas Rosselló és Professor Titular d'Història del Dret i de les Institucions de la Universitat de les Illes Balears i membre de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Rafael Ramis Barceló és Catedràtic d'Història del Dret i de les Institucions de la Universitat de les Illes Balears i membre de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Pere Ripoll Sastre és Professor Lector d'Història del Dret i de les Institucions a la Universitat Pompeu Fabra.

Sebastiana Maria Sabater Rebassa és Catedràtica d'Història de l'Art a la Universitat de les Illes Balears.

Andreu Seguí Beltran és Professor de Permanent Laboral d'Història econòmica a la Universitat de les Illes Balears.

Gabriel Seguí Trobat, M.SS.CC., és Professor Ordinari de Litúrgia a l'Ateneu Universitari Sant Pacià i membre de l'Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM).

Jaume Serra Barceló és Doctor en Història per la Universitat de les Illes Balears.

Neus Serra Vives és Investigadora Postdoctoral a la Universitat de les Illes Balears.

Onofre Vaquer Bennassar és Doctor en Història per la Universitat de les Illes Balears.

Andreu Josep Villalonga Vidal és Professor Titular d'Història de l'Art a la Universitat de les Illes Balears..